

QUÈ RECORDEM I PER QUÈ ÉS IMPORTANT: ÈTICA, MEMÒRIA I GUERRA

DANIELLE DROZDZEWSKI

Professora associada de Geografia humana,
Stockholm University

Encara recordo les escenes del desplaçament en massa dels refugiats a través d'Europa, ja fa quasi deu anys; un esdeveniment que popularment es va anomenar la «crisi dels refugiats». Aleshores jo vivia a Austràlia, a milers de quilòmetres dels esdeveniments, però, així i tot, vaig presenciar l'èxode en temps real. Recordo també el dolor que vaig sentir en veure la desesperació i la por que transmetien aquelles imatges. Hi havia famílies senceres de desplaçats: germans, germanes, pares carregats amb males i amb els nens a coll, tothom buscava seguretat. Petits i grans desconcertats. Potser es preguntaven per què ara aquí, i després allà, i de nou en un altre lloc, però mai del tot en un lloc. I, sobretot, per què no a casa?

Soc la neta d'uns nens que van fugir del seu país i que saben què significa carregar amb tot allò que tens i no parar fins a ser fora de perill. Esperaven també els meus besavis trobar humanitat i seguretat? Intento imaginar què hauria passat si algú hagués construït una tanca per impedir la fugida dels meus avis, o si els haguessin negat l'accés a un altre país on buscaven seguretat. Quan tanco els ulls, encara veig la mirada de les meves àvies quan m'explicaven, una vegada i una altra, les històries de la seva infància durant la Segona Guerra Mundial. Era la mateixa mirada que reapareixia ara en els ulls dels infants que veia a la televisió.

Les decisions sobre què recordar, com i on, mai no són neutrals: al darrere sempre hi ha una política de la memòria

La memòria, més enllà del monument

He començat amb aquesta vivència personal per mostrar com de profundament perduren els records, no pas com a conceptes abstractes, sinó com a experiències viscudes i narrades que configuren les persones, les famílies, les comunitats i les nacions. La guerra no s'acaba amb el silenci de les armes, les seves repercussions travessen generacions i fronteres, de vegades de manera subliminar. Els records de la guerra perduren, no només

en els llibres d'història o en els monuments commemoratius, sinó també com a cicatrius en els cossos, els nostres cossos, a través del dolor, el silenci i el trauma heretat.

Els records de la guerra s'insereixen en la identitat. Deixen la seva empremta en aquells que van quedar afectats pel conflicte, però també en la família extensa i en les xarxes culturals. Es rememoren perquè s'han viscut, a través de la pèrdua i el dolor. Aquests records encarnats -de por, pèrdua i fugida- difereixen d'aquells altres records que compten amb la validació estatal i que es conserven en museus o llibres escolars. Però tots dos determinen com evoquem i com actuem.

La memòria «oficial» és una elecció que preval en els noms dels carrers, els monuments, les festes nacionals, els programes d'estudi sobre la història o els *lieux de mémoire* de què parlava l'historiador Pierre

Nora: espais que uneixen memòria i lloc, identitat i nació. És una elecció i alhora una construcció pensada per evocar emocions. Un exemple serien les roses blanques que es deixen al monument commemoratiu de l'11 de setembre, en l'aniversari dels atemptats de Nova York. Els visitants senten la memòria quan veuen el monument i les roses, a través del so, el moviment i el ritual. Els llocs de memòria no només marquen el passat; amb el seu poder suau ens conviden a *sentir-lo*, i també determinen com sentim el present, sovint sota el prisma del nacionalisme i de la militarització.

Polítiques de la memòria

Les decisions sobre què recordar, com i on, mai no són neutrals: al darrere sempre hi ha una política de la memòria. Els textos escolars d'història ensenyen una versió de la guerra, de la mateixa manera que els himnes nacionals exalten la glòria, la força i la victòria en la seva composició. Aquestes eleccions, aparentment banals, opten per reproduir certes narratives compartides alhora que en silencien d'altres.

La memòria no només reflecteix qui érem; també configura qui som i qui podríem arribar a ser. Quan la guerra és recordada com a part integrant de la identitat nacional, també serveix per a justificar conteses futures. Quan només es recorden algunes vides i d'altres no, aquestes últimes queden oblidades i silenciades. Aquestes decisions determinen a qui honorem, a qui acollim, en qui confiem i què s'espera que recordem col·lectivament com a membres d'una mateixa nació.

La memòria cultural dificulta encara més la política de la memòria, perquè no només viu en les institucions, sinó també en els rituals, les històries i les pràctiques quotidianes. Viu en el llenguatge, en el silenci i en la diàspora. No es tracta només d'allò que s'ha escrit o concretat, sinó de la memòria viscuda.

Entendre la memòria cultural com una memòria experiencial implica posar en primer terme aquelles persones els records de

les quals no formen part de la memòria «oficial»: supervivents del dia a dia, refugiats, pobles colonitzats o comunitats minoritàries. Els seus records sovint s'oposen a la versió de l'Estat. Poden evocar la traïció, la violència ètnica o l'abandonament, i la seva memòria no s'arrela en símbols de victòria, sinó en les ruïnes del cos i les runes de la llar.

La memòria en el lloc

La guerra no només deixa cicatrius en les persones, també en els paisatges. N'altera el sentit, a vegades per sempre. Els barris destruïts, els camps de concentració reconvertis i fins i tot els solars buits on abans hi havia les cases són llocs de memòria físics, però també immaterials. Tenen identitat i sostenen el dolor.

Ciutats com Varsòvia, Sarajevo, Gaza o Beirut esdevenen palimpsests, plens de memòria, dolor i resistència. Els impactes de les bales romanen als edificis. Les absències es transformen en símbols. La memòria del lloc on vam viure un dia es torna inseparable de la seva pèrdua. Quan els llocs ja no poden ser recuperats, el seu record –i el de les identitats que hi estaven associades– es pot reforçar amb l'absència i, de vegades, aquesta pèrdua porta al conflicte (futur).

La pèrdua territorial mai no és només una qüestió de terra: és també la memòria d'aquella terra lligada a la seva gent. L'annexió russa de Crimea el 2014 i, més recentment, les incursions israelianes a Gaza reflecteixen com la recuperació del territori sol ser també un projecte de recuperació o reescriptura de la memòria cultural. La investigació de Natalia Volvach sobre la russificació de Crimea mostra com la creació de noves memòries culturals (però també les velles) opera per codificar el territori recuperat i la memòria cultural. De manera similar, el treball de Johanna Adolfsen sobre l'aforestació del Nègueb evidencia el poderós atractiu de la recuperació territorial i que aquesta no sempre es duu a terme mitjançant la força militar.

Recordar per prevenir, no per perpetuar

Com es pot, doncs, fer servir la memòria per a prevenir conflictes futurs en lloc d'avivar-los? En primer lloc, cal reconèixer que, per a moltes persones, la memòria de la guerra no és quelcom abstracte, sinó quelcom viu i encarnat, i no es limita a una placa o a una desfilada. Per això, cal tractar-la amb cura. Les commemoracions i els rituals nacionals no han de ser assajos per a guerres futures i han d'incloure veritats difícils i veus excloses.

En segon lloc, cal entendre que la memòria està sempre sotmesa a una selecció política. Quan els estats utilitzen la història per a justificar una decisió -reunir tropes, deneegar asil, redibuixar fronteres...-, es basen en narratives específiques del passat. Reconèixer que darrere d'aquesta representació hi ha un propòsit és vital per poder articular una resistència.

En tercer lloc, cal donar suport a aquells que encara porten amb ells el dolor de la guerra. El trauma no desapareix a la frontera. Els refugiats no només necessiten refugi, sinó també un espai per a recordar, plorar i sanar. Donar-los suport significa reconèixer el pes que arrossequen, no només físicament, sinó també històricament i emocionalment.

Finalment, cal repensar com ensenyem i parlem de la guerra. Hauríem de considerar-la menys com un sacrifici noble i més com un fracàs col·lectiu; no com quelcom que defineix la grandesa nacional, sinó com un flagell que constantment ens dona una lliçó d'humilitat.

Trencar el bucle: cap a una política ètica del record

La política de la memòria no és només una qüestió del passat, sinó també de les condicions que establim per al futur. Si continuem recordant la guerra com una part integral de la construcció de la nació i del manteniment d'una identitat nacional col·lectiva, correm el risc de repetir-la. Però si enfoquem el record de la guerra en la pèrdua -personal, cultural i territorial-, creem un espai de cura, empatia i esperança, obert a futurs diferents.

La guerra sempre pot ser una possibilitat, però si ens comprometem amb una política ètica i inclusiva de la memòria, que escolti, qüestioni i rebutgi allò que s'ha esborrat, aleshores recordar pot convertir-se en un acte de prevenció. No podem desfer el passat, però podem triar com recordar-lo i, en fer-ho, optar per no repetir-lo.

Cal repensar com ensenyem i parlem de la guerra. Hauríem de considerar-la menys com un sacrifici noble i més com un fracàs col·lectiu.

